

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 809.8+929.97

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОНІМІВ У ЗБІРЦІ Є. МАЛАНЮКА «ВЛАДА»

FEATURES OF THE FUNCTIONING OF THE ONYMS IN THE COLLECTION OF E. MALANYUK "POWER"

Мельник Г.І.,
orcid.org/0000-0002-2692-5998
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Стаття присвячена аналізу онімії у збірці Євгена Маланюка «Влада». Оніми найкраще виявляють свою багатофункціональну сутність саме в поезії, де вони, насамперед, завдяки літературному роду, специфіці мають, по суті, необмежені можливості щодо конотування, змістового та експресивного наповнення.

Ключові слова: онімія, топонім, літературна ономастика, ономастичний простір, ідіостиль, Євген Маланюк, «Влада».

Статья посвящена анализу онимии в собрании сочинений Евгения Маланюка «Власть». Онимы лучше проявляют свою многофункциональную сущность именно в поэзии, где они, прежде всего, благодаря литературному роду, специфике имеют, по сути, неограниченные возможности для коннотаций, содержательного и экспрессивного наполнения.

Ключевые слова: онимия, топоним, литературная ономастика, ономастичное пространство, идиостиль, Евгений Маланюк, «Власть».

The article deals with the analysis of onyms in the collection of poems of E. Malanyuk "Power". Onyms best display their multi-functional essence just in poetry where they, due to literature type, specificity, have unlimited possibilities as for connotation, content and expressive fulfillment.

Key words: proper names, toponym, literary onomastics, onomastic space, individual style, Eugene Malanyuk, "Power".

Постановка проблеми. Євген Маланюк – один із найвидатніших поетів України, якого можна поставити поряд із Ліною Костенко. Вагомість пізнання мови Є. Маланюка велика, тим паче, що він був тривалий час заборонений і лише зараз входить у свідомість народу. Ще зовсім недавно, за радянських часів, його ім'я для одних (більшості) було закритим, а для інших (тих, кому воно було відомим) – одіозним. І тільки справжні шанувальники поетичного слова могли поцінувати творчість майстра, зрозуміти, що то є поступ, то є злет у літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність статті якраз і полягає в тому, що, по-перше, в плані використання онімів як образних знаків, як елементів художнього мовлення в такого майстра поетичного слова, як Євген Маланюк, можна багато навчитися, а по-друге, сама тема «Євген Маланюк і ономастика» поки

що майже не вивчена, не досліджена. А вона того потребує, бо оніми є одним із найгостріших видів його словесної зброї. За дослідженням, що провів Ю.О. Карпенко у статті «Антична міфологія як поетична зброя», у Є. Маланюка античних міфонімів утричі більше, ніж у В. Стуса, В. Симоненка й О. Ольжича разом узятих. Продуманість у підборі, філігранна обробка під час використання власних назв насичують їх у творах Є. Маланюка значною поетичною інформацією та багатоманітними художніми функціями. Розкриття цієї інформації та функцій становить значний інтерес як для розбудови теорії літературної ономастики, так і для глибшого пізнання творчості Євгена Маланюка.

Постановка завдання. Мета статті – виявити онімічне поле поетичної збірки «Влада» Євгена Маланюка і встановити його закономірності. Для досягнення цієї мети потрібно вирішити такі

завдання: виявити всі оніми, ужиті в досліджуваній збірці Євгена Маланюка; з'ясувати енциклопедичне смислове наповнення власних назв, встановити ті їх семантичні варіації, що з'являються в конкретних ужитках і зумовлені контекстом твору; визначити експресивність і по можливості ступінь і характер експресивності власних назв у поетичних текстах Євгена Маланюка; висвітлити стилістичне й функційне навантаження ужитих поетом онімів, розглядаючи кожен ужиток власної назви зокрема і зіставляючи вживання того ж оніма в різних творах; визначити, як і якою мірою власні назви в художніх творах Євгена Маланюка працюють на ці твори, беруть участь у побудові художнього цілого; простежити семантичну й функційну динаміку топонімів у творах Євгена Маланюка.

Об'єктом дослідження є буття онімів у художньому творі, предметом – особливості використання власних назв у поетичних творах Євгена Маланюка (на матеріалі збірки «Влада»).

Головним методом дослідження став контекстуальний аналіз. Обравши генеральним робочим прийомом вивчення поетичної онімії Євгена Маланюка у тексті, а не вилучення її з тексту, намагаємося послідовно описувати оніми у складі тих творів, у яких вони вжиті. Відповідно, знайшов своє застосування традиційний для лінгвістичних робіт такого роду описовий метод. Досить широко використовується також метод внутрішнього зіставлення у межах творчості Євгена Маланюка та кількісний метод.

Теоретичне й практичне значення статті визначається тим, що вноситься новий матеріал у розпорядження ономастики, виявляються особливості онімікону Євгена Маланюка. Розроблена методика невідривного від контексту, цільного аналізу поетичної онімії є придатною для застосування під час ономастичного вивчення будь-яких поетичних творів. Розкриття функційного навантаження і механізмів дії власних назв у поезії сприятиме уточненню та поглибленню теоретичних засад літературної ономастики. Практична цінність полягає у тому, що стаття може бути корисною під час дослідження творів Євгена Маланюка, бо оніми часто виражають те, що іншим способом не виражено, може допомогти зрозуміти думки поета.

Виклад основного матеріалу. У 1949 р. Євген Маланюк відплив у свою другу еміграцію – з Європи в Америку. Іноді її називають третьою, рахуючи другою еміграцією його швидкий виїзд у 1945 р. з Чехії до Німеччини на чотири роки таборового життя. Цей від'їзд зумовлювався

передусім тим, що за списками СМЕРШ його мали знайти і знищити [6, с. 21–22]. Але переїзди по Європі поет відбував не раз – Подебради (Чехія), Варшава тощо. А тут він змінив материк, оточення, спосіб життя. 1949–1968 рр. стали новим, досить плідним періодом його життя, коли тільки в галузі поезії (а були ж і важливі аналітичні, публіцистичні роботи) вийшло за життя поета п'ять збірок і шоста – «Перстень і посох» – у 1972 р. у Мюнхені.

Можна подумати, що у Маланюка накопичилося чимало віршів, бо від попередньої збірки «Перстень Полікрата» минуло 12 років. Але зазначимо, що поет майже під кожним віршем вказував дату його написання, принаймні рік. І в першій збірці «Влада», що видана після оселення в США і вміщує 44 твори (вірші, невеличкі цикли віршів й одна поема), найбільше створено в 30-х (24) і 20-х рр. (11). Від 40-х рр. – тільки 9 віршів, причому 5 написано в 1940 р. і 3 – в 1941 р. Поема «Побачення» датується VIII.1939 – VIII.1941 рр. У поемі зображено уявну, містичну зустріч із покійним уже (помер у 1919 р.) Василем Тютюнником, командувачем армії, безпосереднім начальником Євгена Маланюка в роки війни за волю України. Знаменно, що наймення **Тютюнник** у поемі жодного разу не названо. Позначається він тільки непрямо: **начальник**, а далі – виключно займенником третьої особи однини: **він**. Поему, до речі, присвячено «Пам'яті Дарії Віконської», яка померла в 1945 р. [2, т. 1, с. 280], через 4 роки після її завершення, і до змісту твору стосунку не має.

Найчастіший онім збірки – **Європа** (4 рази), далі йде **Рим** і **Марія** (по 3 рази). **Еллада** з'являється тільки раз, а Америки взагалі ще немає. І нічого американського: тільки раз згадується **Ніагара** та й то, коли йдеться про *«регуляцію Лаби»* [8, с. 360], тобто Ельби.

Важливим є те, що поет однозначно обирає для України шлях у Європу, а не Азію, але сумнівається в можливості його реалізації. Тим паче, що й сама Європа зараз не в кращому стані – розхристана і дезорганізована: *«А понад збунтованим розтопом / Безформної речовини / Фосфоричним привидам Європа / Протинає дим височини»* [8, с. 353]; *«Ось підозрілим присмерком Європи / Обволіка останні вже горби»* [8, с. 354]; *«Тільки сурми Останнього Суду по димній Європі / Просурмлять свій – від краю до краю – розлючений клич»* [8, с. 376]. Залишилася ще надія на Рим, хоч бачив поет: *«відблиск Риму тускло догасав»* [8, с. 383], але надія не згасла: *«Правнуки заздрити будуть / Тим, що обличчя*

твого бачили помсту і гнів, / Готські навали твої, фаланги нових **Олександрів**, / **Цезарів** очі палкі, **Риму** воскреслого мідь» [8, с. 377]. І зрештою прийде час перемоги: «Повстане з пеплу **Троя українська** / Й повернеться **Еней** – козак моторний – / До батьківщини будувати **Рим**» [8, с. 382]. Надії залишаються й досі, хоч тоді замість олександрів македонських і юліїв цезарів прийшли гітлери і муссоліні. Має ж колись прийти й Еней! [Порівняйте: 1, с. 21; 9, с. 3–4]. А Еллада – що Еллада? У пам'яті поета вона реально матеріалізувалася тільки як згадувана вже в ранніх збірках незнана нам «волинська **Навсікая** / На **Ікві**, в липні золотім»; «*І ось навколо квітне тиша, / Еллада, сонце і весна*» [8, с. 341].

Третій частотний онім збірки – ім'я **Марія**. Він уживається тільки в одному вірші, точніше – циклі з трьох невеликих віршів «Березіль». Під назвою вірша поет написав: «*Миколі Хвильовому*». Оксана Кухар слушно зазначила: «Твір побудовано як ремінісценцію до новели М. Хвильового «Арабески» [5, с. 39]. В «Арабесках» **Марія** згадується багаторазово, але найвпливовіша згадка, наведена шість разів, – це чотири називні речення, розташовані східцями, кожне з них в окремому рядку, як у віршах В. Маяковського:

«Ніч.

Весна.

Міст.

Марія» [10, с. 201].

Є. Маланюк теж користується подібним повторенням, але дає його лише тричі і, зрозуміло, у рядках: «*Знову март і Марія, і вечір, – / Десь далеко зітхала весна*», «*Марія. Март. За містом – мовчання*», «*Все злутувалось: ніч, Марія, март*» [8, с. 370]. З усталеного рефрену Хвильового зовсім зник **міст**, а **ніч** спочатку представлена як **вечір**. Найцікавіше ж те, що в трьох повторах Є. Маланюка (хоч це, на відміну від М. Хвильового, не зовсім повтори, бо кожен має свої особливості) замість **весни** з'являється конкретний **март**, дуже співзвучний з іменем **Марія**. І **березіль**, і **март** – знані українській мові назви нині усталеного **березня**, але саме цю назву Маланюк не любив. І тільки **март** супроводжує **Марію** у кожній її згадці поетом у цьому вірші.

Вважаємо доречним зупинитися на цьому питанні докладніше. Протягом усієї своєї творчості Євген Маланюк називав березень дво-яко – **березіль** або **март**, при цьому перша назва мала додатну, позитивну конотацію, а друга – від'ємну, негативну. У розглядуваному вірші ужиток обох назв означає, що поет до Марії ставить негативно, а до Хвильового – позитивно.

Порівняйте характерне зіставлення обох назв у вірші «Правесна», написаному в 1963 р.: «*Ти важко родишся. Не березіль, а март – / Весна передостання чи остання*» [8, с. 520]. А в тексті «...**Березіль**. Хмари мчаться отарою турів. / Яре сонце і мокрий норд-вест... / Але раптом – тортури літератури / І слово – щоденний хрест» [7, с. 213]. Назва місяця надає подальшому текстові позитивного забарвлення. Причину такого розмежування двох назв одного місяця видно хоч би з такої фрази: «Маланюк залишився з Березнем, Тичина пішов із Жовтнем» [11, с. 129]. Саме в березні 1917 р. Україна стала фактично незалежною (юридичні проблеми були розв'язані пізніше). 17 березня 1917 р. у Києві було створено Центральну Раду, на чолі якої став Михайло Грушевський [3, т. 2, с. 500].

Спробуємо з'ясувати, що ж означає ім'я **Марія** у цьому вірші Маланюка. Цю **Марію** не варто пов'язувати з **Марією**, тим паче **Антимарією** «Земної Мадонни» та інших текстів поета. Йдеться про вжиток імені в одному вірші, що справді є ремінісценцією твору М. Хвильового, точніше – реакцією на його текст. Ми не будемо заглиблюватися в те, що означає це ім'я у Хвильового. То вже зробила, як могла, О. Кухар. Додамо лише, що М. Хвильовий сам його (і його носія) умисне описав дуже нечітко. Та ще й додав: «Народився я (Сойрейль, припустім, бо для мене просвітянський реалізм – «к чорту» ... навіть у прізвищах, бо я його органічно «органонами» – не виношу)...» [10, с. 202]. У другій половині **Марія** зникає, щоб заступитися тимчасово **Пульхерією Іванівною Жохою**, а потім – уже назавжди – іменами **панна Мара** (з посиланням на Винниченка), **Бригіта** і, нарешті, **Маріям**. Останнє О. Кухар (ймовірно, М. Хвильовий теж) пов'язує з **Марією**. А в Маланюка у вірші «Березіль» **Марія** (інших імен немає) – кохана жінка, яку любить ліричний герой (а цей ліричний герой – і Маланюк, і Хвильовий) і яка поряд – в уяві, а в житті – не поряд: «*І повірив навік, що воскреснеш, / Мляво падав посмертний сніг*» [8, с. 370].

Ми констатували, що в перших п'яти збірках Євгена Маланюка, виданих у Європі, власні назви у кожній наступній збільшують свою кількість та уживаність на сторінці тексту. У «Владі» теж онімів немало, однак менше, ніж у «Персні Полікрата». У збірці «Влада» наявні 83 різні оніми, що вживаються 95 разів. У збірці – 51 сторінка. Отже, на сторінку припадає тільки 1,6 оніма у 1,9 ужитку. За розрядами вони шикуються так: антропоніми – 29 (34 вжитки), топоніми – 26 (33 вжитки), хрононіми – 11 (12 вжитків),

теоніми – 10, ідеоніми – 4, хрематоніми – 3. Серед антропонімів більше українських – 20, з них 8 у присвятах та епіграфах, а серед топонімів більше іноземних (16).

Цікаво, що в цій збірці третє місце посідають хрононіми. Цифрове позначення подій, дата сама по собі не являє хрононіма [4, с. 111–113], але Маланюк іноді підбирає такі конструкції, що є явними хрононімами, вираженими цифровим способом: «*Безверхе дев'ятнадцяте століття / Безкрилим супокєм розпливалось*»; «*аджеж fin de siècle / У сутінках переступив в Двадцятье*» [8, с. 382]; «*І так прийшла Велика Косовиця: / Рік Чотирнадцятий – кінець і початок*» [8, с. 383]. Велика Косовиця – настільки своєрідне наймення Першої світової війни, що поетові довелося назвати рік, тим паче, що «*Рік Чотирнадцятий*» мав велике революційне значення і в Україні. У тексті: «*Перерубать шаблюкою Походу / І дати Дев'ятнадцятому Року / Його легенди гідний епілог*» [8, с. 386]. Поряд із хрононімом **Похід** виступає хрононім **Дев'ятнадцятий Рік**. Порівняйте на тій же сторінці: «*Рік Дев'ятнадцятий! Рік іспиту і кари*». І тут контекст робить цифру хрононімом. Але цей фрейм представлений у Маланюка не лише цифрами.

Релігійний хрононім для позначення кінця існування людства, окрім уже згаданого **Останнього Суду**, іменується ще **Страшним Судом**: «*Вирина довічна першина: / Зимне небо, синь Страшного Суду, / Апокаліптична тишина*» [8, с. 376]. Фактично функції хрононімів виконують і два вжиті поряд уславлені антропонім і топонім: «*Хто все зітхав – заснуть, втекти, / Сховатись за Мазену й Крути*» [8, с. 374]. Хрононімічний сенс може бути виражений і прикметником: «*Як рід дає ставних та пишновусих [...] / Післяполтавських ревних діячів*» [8, с. 382]. Прикметник **післяполтавські** (діячі) чітко й конкретно визначає час, водночас іменуючи його: після Полтави, після битви під Полтавою. Ще один цікавий хрононім: «*І ревуть з-поза гір батареї далекі, / І рокованим дійством бушує Театр*» [8, с. 379]. Тут **Театр** означає війну, причому не Першу, а вже Другу світову. Дата вірша – 10 березня 1940 р.

З десятка вжитих у збірці теонімів шість стосуються християнства і чотири – язичництва. До речі, головне ім'я християнства **Бог** уживається тільки один раз: «*Все визначає вічний Бог*» [8, с. 358]. Декілька разів це ім'я заступається займенниками **Він**, **Твій**, причому без попереднього вжитку прямої назви **Бог**: «*А Він з небес простре космічні руки / І над зухвальством сіє*

засів муки, / І смертю нам життя перетина» [8, с. 360]; «*Вчини мене бичем Твоїм, / Ударом, вистрілом, набосм, / [...] / Твоїм бичем мене вчини, / Щоб басаманувати душі*» [8, с. 374]. Один раз названо й ім'я-епітет Бога: «*О, той жах нищительної честі – / Глянуть в вічні очі Судії*» [8, с. 376]. Згадується й бойовий помічник Бога архангел Михаїл за його релігійним позначенням (чи по-військовому: чином): «*На варті там – крилаті серафими / Й Архистратиг, опертий на мечі*» [8, с. 344]. Названо також переможеного ним ворога: «*І марно в безмір сфер / Крильми кігтястими ширяє Люцифер*» [8, с. 364]. Не оминув поет у цій збірці й свого улюбленого святого – **Юрія**: «*Ось: світлий Юрій над забитим гадом, / Над тим, що називалось «Петербург»*» [8, с. 357]. Різко негативно оцінюючи **Петербург**, бо на його будівництві загинуло багато українських козаків, Маланюк говорить, що заміна назви суті не змінює: «*Що Петроград і Ленінград, що кожне / Нове ім'я тому, що стало – гній? / Народжений з порожнього – порожній, / Осквернені простори – у вогні*» [8, с. 357]. Що було – те було. Але 900 днів у кільці німецького вогню отой «гад» простояв і не був переможений. Історія з цим теж не може не рахуватися.

Язичницька теонімія в збірці представлена лише античною, конкретніше – грецькою. Тут поет нагадує читачеві юну музу ліричної поезії: «*Не поспіває строфа услід легкостопій Евтерні*» [8: 339], давню пророчицю (вважають, що їх було декілька; можливо, це реальні особи): «*тиша / Все шамкотить сибілою беззубо*» [8, с. 375], богиню живої й неживої природи та місяця, сестру Аполлона **Артеміду**, причому в цікавій формі з префіксоїдом **пів**: «*Та не стомлюсь довіку пам'ятати / Блакитний день волинської землі, / Співучу Ікву в шумі водоспаду / [...] / І Вас, пів-Артеміду, півнаяду*» [8, с. 342]. Як четвертий язичницький теонім (можливо, краще: язичницький топонім) розглядаємо назву **Елізій**, язичницький еллінський рай, де перебували праведні душі: «*Прислухайся: оцей нічний Елізій / Зітхає глибиною темних лон*» [8, с. 364]. За бажанням до групи теонімів можна було б віднести й **Одіссея** та **Навсікаю**. Але ж це персонажі Гомера, хоч обидва мають божественні корені. Так само й **Лот**, точніше – дружина Лота, теж фактично персонаж Біблії, хоч мав прямий стосунок до Бога.

Поет оцінює оніми відповідно до оцінки їх носіїв. І якщо носії оцінюються низько, то їх наймення – теж, навіть своїм звучанням. Різко негативно оцінюючи міжвоєнну духовну порожнечу, Є. Маланюк пише й таке: «*Людський штамп.*

Ім'я з маленьких літер. / Марні числа. Числа без обличчя [8, с. 352]. Ці слова записані в 1932 році. Це пояснюється позицією поета: онім нерозривно пов'язаний із носієм, як його не міняй: Петербург – Петроград – Ленінград. А тепер все знову: Петербург! Зв'язок оніма з одиничним, чітко окресленим носієм робить його дуже важливим виразником цього носія, що сприяє виразовості онімів, підносить їх роль в ідіостилі автора. Називаючи певні речі, оніми вводять їх у художній текст і самі стають виразниками художності. Порівняйте, наприклад, онім, що став порівнянням в орудному відмінку однини. Історична сутність імені значно посилює виразовість його порівняння: «*І заходить ніч. І тьма Батисм / Облягла непевний небосхил*» [8, с. 352]. Так само одним найменням-порівнянням створюється яскравий образ у поемі «Побачення». Але ім'я має зовсім інше – ніжне й меланхолійне – забарвлення. Замість кривавого завойовника тут виступає чарівний композитор: «*І паніматка в тьмяному салоні / Над клавішами згадувала Брамсом / Віденську молодість...*» [8, с. 381]. У збірці «Влада» онімія продовжує залишатися могутнім компонентом ідіостилу Євгена Маланюка.

Висновки. Онімікон збірки «Влада» яскраво засвідчує: у Євгена Маланюка немає випадкових власних імен, кожна назва, як то кажуть, на місці, виконує ту чи іншу відведену їй автором роль, а всі разом лежать міцним підмурком у його історіософській концепції і поетичній творчості.

З'ясовано, що онімна насиченість, діапазон і перспективи образних перетворень використаних автором власних назв визначаються не лише мовними вподобаннями поета, його лінгвоментальними стратегіями, але й екстралінгвальними факторами, до яких у цьому випадку уналежнюємо тривале перебування Є. Маланюка в еміграції, його складні стосунки з представниками влади колишнього СРСР, що і відбилося у використанні власних назв у творчості видатного українського письменника.

Отже, онімікон Є. Маланюка максимально яскраво відображає авторську картину світу, виявляє значеннево-ціннісні пріоритети авторського світобачення, реалізовані через відповідний спектр онімних маркерів, що дає підстави казати про власні назви як потужний складник у структурі індивідуального стилю і Є. Маланюка зокрема, й у феномені ідіолектного комплексу взагалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гудков Д.Б. Прецедентное имя в мире текста. Москва : Изд-во МГУ, 1999.
2. Енциклопедія українознавства. Словникова частина : в 10 т. / гол. ред. В.М. Кубійович. Перевидання в Україні. Львів : НТШ, 1993–2000. Т. 1–10.
3. Енциклопедія українознавства. Загальна частина : у 3 т. Київ : Віпол, 1994–1995. Т. 1–3.
4. Карпенко О.Ю. Структура хрононімічного фрейму. *Записки з ономастики*. Одеса : Астропринт, 2008. Вип. 11. С. 111–118.
5. Кухар О.П. «...Март і Марія, і вечір» («Березіль» Є. Маланюка як поетичний відгук на «Арабески» М. Хвильового). *Слово і час*. 2003. № 10. С. 34–40.
6. Куценко Л.В. Упорядкування, передмова та примітки. *Є. Маланюк. Невичерпальність : поезії, статті : для старшого шкільного віку*. Київ : Веселка, 2001. С. 5–24, 270–307.
7. Маланюк Є.Ф. Земна Мадонна. Вибране. Братислава, Пряшів, Лондон : Б. в., 1991. 464 с.
8. Маланюк Є.Ф. Поезії. Львів : Фенікс, 1992. 680 с.
9. Павликова С.К. Русские и английские прецедентные высказывания: сравнительный анализ : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». Москва, 2005. 24 с.
10. Хвильовий М.Г. Сині етюди: новели, оповідання, етюди. Київ : Радянський письменник, 1989. 423 с.
11. Шарварок О.Ю. Дві долі – одна трагедія (Павло Тичина – Євген Маланюк: діалог без відстані, розмова через тлумачів). *Київ*. 1993. № 11. С. 127–130.